

Om Religionsfilosofiens Opgave og Fremgangsmaade.

Af

Harald Høffding.

(Meddelt i Mødet den 2. November 1900.)

I.

Ved Religionsfilosofi kan man forstaa to forskellige Bestræbelser. Man kan mene en Filosoferen, en Tænkning, som udspringer af den religiøse Bevidsthed som et Forsøg paa at vinde Klarhed over sig selv, om sin inderste Trangs Retning og Genstand og om den Maade, paa hvilken denne Trang tilfredsstilles. En saadan Eftertanke opstaar, naar Religionen ikke længere har Karakteren af umiddelbar Følelse eller Instinkt, eller af tryk Hvilen i Traditionen, men den bevæger sig dog indenfor selve Religionens Forudsætninger; Religionen er Grundlag og Udgangspunkt, ikke egentligt Genstand. Jeg vil hellere kalde en saadan Bestræbelse religiøs Tænkning end Religionsfilosofi. Nogle af de største Aander, som have levet, have givet Bidrag til denne Art Tænkning. Saaledes Augustinus, Middelalderens Mystikere, Pascal, Jacobi, Kierkegaard. — Ved Religionsfilosofi kan man ogsaa forstaa, og forstaar jeg her: Filosoferen, Tænkning over Religionen som et givet psykologisk og historisk Fænomen. Religionen er her Objekt, ikke Subjekt. Hin religiøse Tænkning falder selv ind under det, som her er Objektet, idet den paa mange Maader stiller Religionen i et klarere Lys, drager Kon-

sekvenser og aabner Indblik, som den ureflekterede religiøse Bevidsthed ikke frembyder.

En Religionsfilosofi i den Betydning, i hvilken jeg tager Ordet, forudsætter, at der eksisterer et religiøst Problem. Og dette forudsætter igen, at Religionen ikke er den eneste Form for aandelig Kultur, og tillige, at flere forskellige religiøse Standpunkter gøre sig gældende i større eller mindre Modsætning til hverandre. Religionsfilosofien er komparativ: den søger ved Sammenligning af Religionen med andre aandelige Bestræbelser saavel som ved Sammenligning mellem forskellige religiøse Retninger indbyrdes at finde Religionens egentlige Væsen og Princip, — om muligt at formulere dette i en enkelt Sætning, som de forskellige Religioner og religiøse Standpunkter i mere eller mindre konsekvent og udpræget Form og i forskellige Iklædninger søge at hævde. En saadan Sætning maa naturligvis have en vis abstrakt Form, og i denne Form eksisterer den kun i Religionsfilosofien, ligesom f. Ex. Lovene for Forestillingernes Association kun eksistere i Psykologien, medens det dog er ifølge dem, at den praktiske Bevidstheds Forestillinger forbinde sig.

Et religiøst Problem kan ikke opstaa til enhver Tid. Det forudsætter en Differentiation eller en Arbejdsdeling paa det aandelige Omraade. Det eksisterer ikke i Religionens klassiske Tider, — hverken i de store Begyndelsestider, hvor den religiøse Interesse umiddelbart og fuldstændigt lægger Beslag paa al Energi, eller i de store Organisationstider, hvor andre aandelige Bestræbelser vel gøre sig gældende, men hvor de alle underordne sig Religionen og fra denne hente deres sidste Kriterier og Regulativer. I Religionens klassiske Tider kan der være religiøs Tænkning, men ingen egentlig Religionsfilosofi. Det religiøse Problem forudsætter, at Enheden og Harmonien paa det aandelige Omraade er brudt eller dog anfægtet. Videnskab og Kunst, Moral og Samfundsliv udvikle og organisere sig efter deres egne Love, paa deres selvstændige Grundlag, og staa som selvstændige Aandsmagter overfor Religionen. Og indenfor Re-

ligionen gøre sig tillige forskellige Retninger gældende, ja Forskellighederne angaa maaske endog hvad der fra den ene eller den anden Side anses som det væsentlige i Religionen.

Spørgsmaalet bliver da, hvilken Betydning Religionen under disse Forhold kan have. Hvis det er Religionens Væsen at være den eneste Form for aandelig Kultur, og hvis det ligger i Religionens Væsen at fremtræde under en eneste bestemt Form, saa er det klart, at dens Tid er forbi, naar aandelig Arbejdsdeling og Differentiation er fremtraadt. I Virkeligheden høres ogsaa en saadan Paastand ofte, — medens det paa den anden Side forsikres, at hele den intellektuelle, æstetiske, moralske og sociale Udvikling, der er gaaet for sig, aldeles ikke har ændret Religionens Stilling indenfor Aandslivet. At saa modsatte Paastande kunne opstilles, godtgør, at her virkelig er et Problem.

Det er ikke rimeligt, at dette Problem vil kunne løses. Vi kunne paa det aandelige Omraade langt ufuldkommere end paa det fysiske Omraade tydeligt skelne de enkelte Elementer og Kræfter og finde Lovene for deres Samvirken, saa at man klart skulde kunne afgøre, om Livsbetingelserne for en fortsat Bestaaen af en aandelig Retning ville vedblive at være til Stede eller ikke.

Til Undersøgelse af dette Spørgsmaal vil det ikke nytte at stille Filosofien som et færdigt System overfor Religionen. Det er Filosofien som Organ, som alsidig Drøftelse af Aandslivet og dets Betingelser, der her er Brug for. Det vil naturligvis kunne have sin Interesse at undersøge, hvorledes en fuldt udviklet filosofisk Verdensanskuelse forholder sig til Religion. Men for det første har et saadant System mere Karakteren af Kunst end af Videnskab; det forholder sig til den undersøgende Filosofi som Historieskrivningen forholder sig til historisk Kritik. Og for det andet vil et filosofisk System kun have Værdi, naar det allerede under sin Tilblivelse og Forberedelse har taget tilbørligt Hensyn til et saadant aandeligt Faktum som Religionen er.

Det vil da være naturligt ved Drøftelsen af det religiøse Problem at anvende Filosofien i dens undersøgende og forberedende Skikkelse. Filosofi er i denne Forstand en kritisk og sammenlignende Disciplin, der opsøger Bevidsthedslivets Grundformer og Grundforudsætninger og Vilkaarene for deres Bestaaen og deres Gyldighed. Dens Metode er væsentligt analytisk-genetisk, idet den fra de færdige Værker og Former gaar tilbage til de Kræfter og Elementer, af hvilke de ere fremgaaede. En Undersøgelse af Religionen af denne Art vil hensigtsmæssigt kunne anlægges saaledes, at den bestaar af en erkendelsesteoretisk, en psykologisk og en etisk Del. — Jeg skal forsøge at give en sammentrængt Oversigt over en saadan Undersøgelse.

II.

I Religionens klassiske Tider, i hvilke den var et og alt, afgav de religiøse Forestillinger tilfredsstillende Forklaring og Forstaaelse af Tilværelsen. Der har nu udviklet sig en Trang til Forstaaelse, som ikke fyldestgøres ved disse Forestillinger. Det enkelte Fænomen, den enkelte Begivenhed i den aandelige og i den materielle Verden forstaaes (efter dette nye Begreb om Forstaaelse) ved at bringes i den nøjeste, kontinuerlige Sammenhæng med andre Fænomener og Begivenheder, der hver for sig ligesaa vel kunne paavises i Erfaringen som de, hvis Forklaring man spurgte om. Det fordres, at Aarsagen ligesaa vel som Virkningen skal være en Erfaring. Mere og mere anerkendes det nu (skønt det har kostet haarde og gentagne Kampe), at det ikke er Religionens Sag at yde en Forstaaelse af denne Art. Og naar de to Forklaringsmaader støde sammen ved et samme Fænomen, bliver Spørgsmaalet, hvorledes de skulle forenes, og om de i det hele kunne det. Saa meget synes i det hele dog at være almindeligt indrømmet, at de religiøse Forestillinger ikke have deres Betydning og deres Værdi derved, at de skulle yde fuld Tilfredsstillelse af Erkendelsestrangen. Det

er da sandsynligt, at de religiøse Forestillinger skyldte deres Opstaaen og Bestaaen andre Sider af Bevidsthedslivet end den intellektuelle.

Man kunde mene, at det kun var de enkelte specielle Fænomener, Videnskaben kunde forklare, medens de afsluttende Spørgsmaal, de sidste Gaader maatte søges besvarede i Religionen. Men hvis det nu viser sig ved en nærmere kritisk Undersøgelse, at Religionen ligesaa lidt som Videnskaben formaar at løse de sidste Gaader, give os virkeligt afsluttende og konsekvente Begreber, saa vender Spørgsmaalet om de religiøse Forestillingers Betydning tilbage med fornyet Kraft. Det viser sig (som det her vilde være for vidtløftigt at godtgøre i det enkelte), at religiøse Forestillinger væsentligt skyldes Analogi, uden at de Analogier, der her ligge til Grund, kunne formes og anvendes paa en saa klar og gennemført Maade som ved de Analogier, den videnskabelige Tænkning paa forskellige Omraader gør Brug af. Dette er ingen Tilfældighed; ti som det forholder sig med de religiøse Forestillinger, forholder det sig ogsaa med de Tanker, med hvilke den spekulative Filosofi i de forskellige metafysiske Systemer har forsøgt at give en Afslutning paa Forstaaelsen af Tilværelsen. Der kommer her et Punkt, hvor Tanken afløses af Poesien. De religiøse Forestillinger have jo ogsaa gennemgaaende en billedlig Karakter. Det er store Symboler, i hvilke aandelige Tilstande af anden Art og Omfang end de rent intellektuelle, have søgt og fundet Udtryk. — Den erkendelses-teoretiske Religionsfilosofi fører paa dette Punkt naturligt over i den psykologiske.

III.

Denne Del af Religionsvidenskaben vil mere og mere blive den vigtigste, og det er den, der for mig har frembudt den største Interesse. Vi føres her bort fra Striden mellem Dogmatik og Kritik tilbage til Sjælelivet i dets inderligste og mest

koncentrerede Former. Religion kan ikke laves eller konstrueres. Den voxer ud af Livet, udspringer af Menneskets Grundstemning under Livets Kamp, af dets Villie til at fastholde det højeste værdifulde, dets Oplevelser have ført det til at kende. Vi lære den ikke altid saa godt at kende fra denne Side ved Religionshistoriens Hjælp, saa betydningsfuld denne ellers naturligvis er. I Religionshistorien faar man ikke saa let de sjælelige Kræfter i deres oprindelige Virken at se. Den beskæftiger sig mere med Religionens Værker end med Religionen selv, — mere med de ydre Anledninger og Betingelser end med det indre Liv, — mere med de store Typer, de for store Menneskegrupper fælles Former end med de individuelle Processer. Studiet af den individuelle Religiositet, saaledes som denne kan kendes af religiøse Personligheders Biografier, særligt Selvbiografier, er derfor af største Betydning for Religionspsykologien. Augustin's Confessioner, Suso's og den hellige Teresa's Selvbiografier ere psykologiske Kildeskrifter af første Rang. Naturligvis er der, og det særligt paa det religiøse Omraade, en nøje Sammenhæng mellem Individ og Samfund, og derfor er en Undersøgelse af Forholdet mellem den individuelle Religiositet og den religiøse Tradition et af de vigtigste Kapitler i Religionspsykologien. Den individuelle Religiositet hører desuden ogsaa til Religionshistorien, skønt denne hidtil saa godt som udelukkende har beskæftiget sig med de store Typer og set bort fra den mangfoldige Maade, paa hvilken de nuanceres hos de enkelte Individier. Og dog er det egentligt først gennem disse Nuancer, at de virkende Kræfter og Elementer træde tydeligt frem.

Der er to Begreber, det for Religionspsykologien især drejer sig om at bestemme: religiøs Erfaring og religiøs Tro.

Den religiøse Erfarings Ejendommelighed finder jeg i, at medens andre Erfaringer enten angaar den givne Virkelighed, hvilket gælder de Erfaringer, vi gøre ved de forskellige Sanser, eller den Værdi, denne Virkelighed har for os, hvilket gælder de Oplevelser, der skyldes organisk Livsfølelse, æstetisk, intel-

lektuel og etisk Følelse, saa angaar den religiøse Erfaring eller den religiøse Følelse Forholdet mellem Værdi og Virkelighed. Den er bestemt ved det værdifuldes Skæbne i Virkelighedens Verden. — Den religiøse Tros Ejendommelighed finder jeg i, at den under de virkelige Begivenheders Gang fastholder Værdiens Bestaaen. Den er en dyb Tillid, en Kontinuitet i Sindet under alle Svingninger. Dens objektive Indhold er ogsaa en Kontinuitet: dens Grundantagelse er — antropomorfistisk udtrykt — en Trofasthed i Tilværelsen, som lægger sig for Dagen i, at Værdierne bestaa, saa meget end deres specielle Former kunne skifte.

Denne psykologiske Karakteristik's Rigtighed søges godtgjort ad forskellige Veje. For det første er det muligt ud fra de angivne Karaktermærker at give en Beskrivelse af en Følelses- og Villiesretning, der naturligt maa udvikle sig under menneskelige Livsvilkaar og i Kraft af de almindelige psykologiske Love. Det er en psykologisk mulig Tilstand. For det andet vil man ved at benytte denne Beskrivelse og kalde det, den beskriver, Religion, paa en klar og tydelig Maade kunne paavise den religiøse Følelses Forskel fra og Forhold til andre Arter af Følelse, med hvilke den er beslægtet. Og for det tredje viser en Under søgelse af de vigtigste historisk givne Typer for Religion, at de nævnte Karaktermærker ere de vigtigste og de gennemgaaende.

Sætningen om Værdiens Bestaaen kan siges at være det religiøse Axiom. Den udtrykker en Grundtanke, som den religiøse Bevidsthed fastholder under højst forskellige Former, og som i Debatten mellem forskellige religiøse Standpunkter mere eller mindre tydeligt fremtræder som Ideal og Maalestok. Forskellen mellem religiøse Standpunkter beror dels paa de Værdier, hvis Bestaaen der tros paa, dels paa den Klarhed, hvormed Tanken om Værdiernes Bestaaen fremtræder og fastholdes, dels paa de forskellige Maader, paa hvilke den udtrykkes. For den enkelte bestemte Religion er vel den bestemte Form, i hvilken den udtrykker Axiomet, det væsentlige. Men for den sammen-

lignende Undersøgelse gælder det at finde det typiske, Temaet, der i det enkelte kan varieres paa mange Maader.

Ved Hjælp af den saaledes begrundede Hypotese bliver det nu muligt at drøfte det Spørgsmaal, som er Kærnen i det religiøse Problem, nemlig om Religionens Bestaaen under de ændrede Vilkaar, Arbejdsdelingen paa det aandelige Omraade medfører. Hvis Hypotesen er rigtig, vil der være at skelne mellem Religionens Form og dens Kærne. Formerne — Myter og Dogmer — kunne skifte og Kærnen dog bestaa. Derfor er den rent intellektuelle Kritik tilsidst af saa underordnet Betydning. Fordi visse religiøse Forestillinger falde bort, falder ikke det væsentlige Motiv til disse Forestillingers Dannelse bort. Det kan ytre sig i nye Virkninger, ligesom Trangen til at finde Aarsager ikke falder bort, fordi visse Aarsagsforklaringer have vist sig at være ugyldige. Religionens Tid vilde kun være forbi, dersom det kunde bevises, at det var umuligt at fastholde Antagelsen af Værdiens Bestaaen.

Det religiøse Axiom kan ikke udledes af Videnskaben. Den videnskabelige Tænkning har fuldført sit Arbejde, naar den har paavist saa mange Forhold af Identitet, Rationalitet og Kausalitet, som det til given Tid er den muligt. Det Verdensbillede, som derved fremkommer, beholder sin Gyldighed, hvorledes saa end Værdiernes Skæbne i Virkelighedens Verden bliver. Men det religiøse Axiom behøver paa den anden Side ikke at føre til Strid med det videnskabelige Verdensbillede, skønt dette faktisk ofte har været Tilfældet. Den Mulighed er ikke udelukket, at det kunde udtrykkes paa en Maade, der udelukkede en saadan Strid. Eller selve det virkelige Verdensbilledes Former og Love kunde netop staa som de Veje og Midler, der gøre Værdiens Bestaaen mulig. Det vilde være Idealet, om Værdisynspunktet og Virkelighedssynspunktet tilsidst kunde falde sammen. Det Spørgsmaal kan fra den kritiske Filosofis Standpunkt ikke holdes tilbage, om ikke den Forskel, vi gøre og maa gøre mellem Værdi og Virkelighed, blot er subjektiv og menneskelig. Denne

Forskel kunde jo bero paa, at baade vort Begreb om Værdi og vort Begreb om Virkelighed er ufuldkomment, uafsluttet og uafslutteligt. Vi kunne hverken udlede Værdien af Virkeligheden eller Virkeligheden af Værdien. Vor Tanke henledes da til Muligheden af et Princip, af hvilken paa én Gang Værdiens Bestaaen og Virkelighedens faste Sammenhæng kunde udspringe. Men det er en Tanke, der ikke kan videnskabeligt gennemføres.

Der vil stadigt være Stof nok til Strid paa det religiøse Omraade. Der vil kunne være Strid om, hvilke Værdier det er, hvis Bestaaen der skal tros paa, og der vil være Strid om de rette Former for Troen paa disse Værdiers Bestaaen. Men det fundamentale religiøse Stridspunkt vil være det, om selve det religiøse Axiom kan holdes oppe. Mere end en Mulighed heraf kan teoretisk ikke godtgøres, dersom det er rigtigt, at al Tro er Livets Sag. Men Livet er maaske rigere og frugtbarere end bornerede Tvivl og bornerede Dogmer antage.

IV.

Den etiske Religionsfilosofi danner naturligt Afslutningen af den hele Undersøgelse. Den undersøger to Hovedspørgsmaal, nemlig hvorvidt Religion er Grundlag for Etik, og hvilken Betydning Religionen — selv om dette ikke skulde være Tilfældet — har som en Form af aandelig Kultur. Begge Spørgsmaal kunne vinde i Klarhed ved Hjælp af den Hypotese, at Tro paa Værdiens Bestaaen er det væsentlige i Religionen.

De Værdier, hvis Bestaaen Mennesket tror paa, maa det først selv kende af Erfaring. Naar etiske Ideer fremtræde i religiøs Form, f. Ex. naar Guderne fremtræde med etiske Egenskaber, saa er Forudsætningen, at disse Ideer eller Egenskaber i selve det menneskelige Liv have godtgjort deres Værdi. Kun saa kan Mennesket forbinde nogen Mening med dem, naar de benyttes til at udtrykke det guddommelige. Religionshistorikerne lægge derfor stor Vægt paa Udviklingen af Menneskenes etiske

Forestillinger som Betingelse for den vigtigste Modsætning indenfor Religionshistorien, Modsætningen mellem Naturreligion og etisk Religion. Baade historisk set og rent logisk set har det etiske derfor Prioritet i Forhold til det religiøse. Og dette træder særligt frem derved, at religiøse Debatter tilsidst føre tilbage til etiske Modsætninger, til en forskellig Vurdering, — altsaa til en Forskel i Henseende til de Værdier, hvis Bestaaen der tros paa.

Men selv om dette er rigtigt, er dermed Forholdet mellem Religion og Etik ikke udtømt. Der maa endnu fra et rent etisk Standpunkt spørges: hvilken Værdi har det at tro paa Værdiens Bestaaen? Det er Spørgsmaalet om Religionens Betydning som Form for aandelig Kultur. Behandlingen af dette Spørgsmaal kræver en indgaaende psykologisk og sociologisk Undersøgelse. Psykologisk set har en saadan Tro Betydning ved at styrke Villien og ved den Udvidelse af Horizonten, den fører til. Troen paa Værdiens Bestaaen lader os, selv om vi ikke i det enkelte kunne forfølge Værdimetamorfoserne, anskue Tilværelsen som et stort System af potentielle Værdier, der for en Del gennem menneskeligt Arbejde skulle omsættes til aktuelle Værdier. Gennem sin inderste Rod hænger her den etiske Bevidsthed sammen med den religiøse. Troen paa Værdiens Bestaaen faar i Etiken en lignende Betydning som Ideer, Anticipationer og Hypoteser have paa det teoretiske Omraade. En ængstelig Klamren til givne Erfaringer udelukker let fra at gøre nye Erfaringer. Alle-rede dem gamle Heraklit har sagt: Naar du ikke haaber, vil du ikke udfinde det, der ikke kunde haabes. Sociologisk har Religionen sin store Betydning gennem sin Organisation og gennem den filantropiske Virksomhed, den fremkalder.

Et mere eller mindre skarpt Modsætningsforhold mellem Religion og Etik fremkommer ikke blot, naar Religionen opstiller Bud eller Forbud, som etisk set ikke kunne anerkendes. Den mest karakteristiske Modsætning fremkommer, naar Troen paa Værdiens Bestaaen selv bliver en Hindring for Arbejdet paa

at opdage og frembringe Værdier ved at lægge Beslag paa Kraft og Tid, der ellers kunde være brugt i dette Arbejdes Tjeneste. Dersom der er dem, hvis hele Kraft gaar op i et saadant Arbejde, bliver det Spørgsmaalet, om det forringer deres Personligheds Værdi, at de ikke — i hvert Tilfælde ikke med fuld Bevidsthed — tro paa Værdiens Bestaaen i nogensomhelst Form. Dette er maaske den mest afgørende Form, i hvilken det religiøse Problem kan træde frem.

Det synes da, som om den religionsfilosofiske Opfattelse, der her er antydnet i de store Træk, ikke blot har psykologisk og historisk Begrundelse, men ogsaa formaar at afgive vigtige Synspunkter for Kampen paa det religiøse Omraade.
